

Plečnikov učenec, grafik in ilegalec

Nemogoče si je zamisliti, kako bi med NOB lahko brez tiskane besede tako hitro širili ideje osvobodilnega boja in vizije slovenskega naroda o novi jugoslovanski skupnosti, ki naj bi nastala na ruševinah stare; kako bi bilo mogoče brez tiskane besede tako hitro oblikovati idejno in akcijsko enotnost prebivalstva; kako bi bilo mogoče seznanjati ljudi tako hitro in objektivno o vseh dogajanjih doma in v svetu ter z informiranjem o uspehih in dosežkih osvobodilnega boja še bolj spodbujati in usmerjati ljudi k novim akcijam!

Kako gleda danes na vsa ta dejstva in na tiste viharne dni človek, ki se je v NOB vključil že na samem začetku in to prav z delovanjem na področju grafične in dokumentne tehnike. To je arhitekt Vlasto Kopač, Plečnikov učenec, ki je bil tesno povezan z eno naših osrednjih ilegalnih tiskarn, to je s Tiskarno Toneta Tomšiča ali TTT, kot so jo tudi imenovali. Od samega začetka je bil njen edini risar za vse njene potrebe. Bil je tisti, ki je opremil in ilustriral vse ovitke in notranjost izdanih brošur, časopisov in letakov pri TTT.

Njegovo prav tako pomembno delo, kot sam pripoveduje, pa je bilo ponarejanje okupatorskih dokumentov. Precizno je risal vse vrste žigov in dokumentov, katere je potem dokončno izdelala cinkografija. Okupatorjevi dokumenti in žigi so bili ponarejeni do vseh podrobnosti, tako da jih nihče ni mogel ločiti od pravih. Vse to pa je nastajalo v risalnici dokumentne tehnike KPS, to je v delovnem laboratoriju, od maja 1942 do februarja 1943 v podstrešnem bunkerju nad tiskarno Toneta Tomšiča, in to z zelo preprostimi sredstvi, kot lahko preberemo v nekaterih zapiskih o tem obdobju.

Dokumentna tehnika

Besedo prepuščamo kar vam, tovariš Kopač, da dopolnite in razvijete te začetne misli!

Res je, v grafični kot v dokumentni tehniki smo začeli zelo preprosto, posebej kar zadeva sredstva. Centralno tehniko KPS pa tudi sektor dokumentne tehnike je organiziral Tone Tomšič, vodil in prevzel pa jo je leta 1941 Dušan Kraigher, kasneje pa Milan Škerlavaj-Petrač. Moja temeljna naloga je bila dokumentna tehnika; njen pomen je narasel, ko so Italijani obdali Ljubljano z bodočo žico. Tedaj je bilo nujno potrebno omogočiti našim aktivistom, da so se gibal po mestu ter prihajali in odhajali skozi zapore. Za to pa so bili potrebni dokumenti. Lahko trdim, da je bila prav dokumentna tehnika poleg VOS OF najbolj konspirativno področje ilegalnega boja, saj so bili prav dobro ponarejeni dokumenti za varnost ilegalcev bistvenega pomena. Z njimi so se gibal po Ljubljani, z njimi so lahko tudi najbolj iskani ilegalci odhajali iz Ljubljane.

Težave so nastale, ko so Italijani posumili, da imajo uporniki najbrž ponarejene izkaznice in so tako leta 1943 izdali nove osebne izkaznice z vodnim tiskom, ki ga je zelo težko izdelati in ponarediti, vendar smo s skupnimi močmi rešili tudi ta problem. Osebne izkaznice z vodnim tiskom smo potem skrivoma tiskali v Mostah pri bratih Tuma.

Gotovo so morali biti delavci dokumentne tehnike izredno požrtvovalni ljudje?

Ne samo požrtvovalni, temveč so morali imeti tudi posebno močno razvit čut odgovornosti. Ob najmanjši napaki je lahko šlo za življenje. To delo je bilo natančno in odgovorno. Če govorim zase, lahko povem, da sem mnogokrat po vso noč prebedel za mizo, kajti pogosto je moralo biti delo ne samo brezhibno, temveč opravljeno tudi do točno določenega roka. Treba je bilo na primer zrisati okupatorjev dokument, žig ali izkaznico, potem pa so jo naslednji členi dokumentne te-

hnike lahko prefotografirali, kliširali in dokončno izdelali za uporabo.

Akcija »Milijon lir«

Še posebej mi je ostala živo v spominu akcija »Milijon lir« iz leta 1942. Naša centralna tehnika je vso stvar v ce-

Ena od mnogih ilustracij Vlasta Kopača, ki jih je izdelal v ilegalni tiskarni med vojno

loti odlično pripravila in izpeljala. Vsi smo se zavedali, da mora biti ta ček izdelan do popolnosti. Že najmanjša stvar, vsaka pikica, ki bi manjkala ali bi bila odveč, bi lahko postala usodna. Denar, ki ga je naša OF dvignila na ta ček v Banca d'Italia, je bil namenjen za potrebe našega narodnoosvobodilnega boja.

Do kdaj ste ostali v Ljubljani?

Risarjev za dokumentno tehniko KPS je že ves čas primanjkovalo. Nekaj jih je odšlo na osvobojevano ozemlje, tako da kmalu v samem mestu ni bilo nikogar več. Zato sem tudi ostal v

Ljubljani. Oktobra 1943 so me aretirali in januarja 1944 odpeljali v Dachau.

Ze maja 1942 sem začel delati v podstrešnem bunkerju, pod katerim so začeli pripravljati tudi bunker za tiskarno. Tega tedaj še nisem vedel. Za tiskarno sem začel delati takoj, ko je bilo vse nared, to je od začetka delovanja same tiskarne junija 1942 pa tja do konca njenega delovanja. Ob delu za tiskarno in dokumentno tehniko sem preživljal praktično dan in noč, na zrak sem odhajal samo enkrat na dan, na teden ali celo vsakih štirinajst dni. Zbolel sem na pljučih, zato sem februarja 1943 zapustil bunker in odšel v Šiško s tiskarjem Janezom Štrekljem. Samo naključju se moram zahvaliti, da me Italijani niso ujeli že tistega dne, ko so 28. februarja 1943 vdrli v knjigovoznico. Ravno tega dne sem se namreč iz Šiške namenil v tiskarno, na poti pa me je srečal tiskar TTT Srečko Pleško-Fix, ki je iz tiskarne pobegnil skozi okno moje risalnice, ter me obvestil o vsej stvari.

Kaj vse ste delali za tiskarno Tone Tomšič?

Kot risar sem ilustriral in opremil ilegalni tisk, ki je nastajal v TTT, pa tudi v drugih tiskarnah, predvsem Delo, ki so ga tiskale Podmornica in TTT. Risal sem tudi glave in vinjete za večino ilegalne ciklostirane literature v Ljubljani, kot so bili Slovenski poročevalci, Ljudska pravica, Naša žena, Mladina, Narod v ječi ter številne brošure in letake. Ilustriral in opremil sem tudi miniaturno izdajo revolucionarnih pesmi, ki so jih razmnožili v Železniški direkciji.

Dobro skrita tehnika

Tovariš Kopač, povejte nam kaj več o samem nastanku tiskarne Tone Tomšič!

To tiskarno so postavili prav pri glavni policiji, takratni kvesturi. Ta zamisel je bila zelo smelna in drzna. O njej se je Petrač predhodno posvetoval tudi s tovarišem Kardeljem. Dvorišči tiskarne in policije je ločila le dvoriščna stena, ki so jo sezidali kasneje, da bi lažje prikrili gradbena dela za tiskarno v poslopju. Dvoriščne prostore na Šubičevi ulici 3 so najprej vzeli v najem in v njih so namestili legalno knjigovoznico Gabrijela Škerla, ki je bil že od leta 1941 povezan s CT (centralno tehniko) KPS.

Knjigovoznico so potem prezidali z vmesno steno in tako dobili nadzemni bunker za tiskarno. Gradbena dela je opravil gradbeni oddelek CK KPS v okviru gradbenega podjetja Staneta Šefica, komunista, ki je imelo svoje prostore poleg knjigovoznice. To se pravi, da smo imeli ob sebi nekakšno kamuflažno zaledje, saj je bilo poleg legalne knjigovoznice in gradbenega

podjetja še predstavništvo in skladišče italijanske firme »Italba«, ki jo je vodil Lojze Matelič, prav tako naš človek. Tako so legalna podjetja dobro krila ilegalno tiskarno. V takih razmerah sta bila dovoz tiskarskega materiala in gibanje sodelavcev CT KPS manj nevarna in razmeroma dobro krita.

Ste imeli še kakšne druge varnostne ukrepe?

Najprej naj povem, da je bila tiskarna le 180 cm širok prostor, v katerega se je dalo splaziti skozi lino v steni, na katero je bila prislonjena prostorna polica. Robovi police so pokrivali črte tajnih vrat. V tem bunkerju smo imeli tiskarski stroj Tigel in ker se je že prve

Tisk ima pomembno vlogo pri obveščanju in oblikovanju zavesti ljudi, ta njegova vloga pa je še posebej poudarjena v nekaterih posebnih okoliščinah in trenutkih, med katere sodita prav gotovo tudi vojno stanje in politična gibanja. Zato ni nič čudnega, da je o velikem pomenu medvojne tiska Boris Kidrič leta 1944 na prvi novinarski konferenci poudaril: »Zavedamo se, da v vseh letih osvobodilnega boja naših uspehov ne bi bilo, če ne bi bilo našega tiska!«

dni tiskarskega obratovanja slišal močan ropot stroja, smo okrog njega postavili leseno kabino, ki je imela dvojno steno, napolnjeno s stekleno volno. Poleg tega so bile v tiskarni tudi signalne naprave, ki so bile speljane tako, da so se prižgale, ko je takratni šef knjigovoznice Anton Baggia vključil električni štedilnik, na katerem se je grelo lepilo. Za tiskarno Tone Tomšič so delali seveda tudi delavci knjigovoznice, vzdrževali so zveze, skrbeli za našo prehrano. Niko Stare-Miha je odvažal tiskano gradivo na triciklu. V tiskarni pa sta tiskala strojniki Srečko Pleško-Fix in stavec Ivan Štrekelj-Florjan, po njegovem odhodu sredi februarja 1943 pa stavec Rudi Burič-Buro.

Priznanje

Tiskarno Tone Tomšič so postavili predvsem za tiskanje brošur, razvila pa se je v najboljšo ilegalno tiskarno, ki ni dosegala največjih uspehov le z nakladami in številom tiskov, ampak se je tudi s kakovostjo izdelkov lahko merila z javnimi tiskarnami.

Že leta 1942 je tovariš Tito v pismu Edvardu Kardelju dal vse priznanje slovenskemu ilegalnemu tisku, ko je zapisal: »Z vašimi publikacijami smo zares zadovoljni, tako po tehnični kot po politični plati, naši agitpropovci vam kratko malo zavidajo tehnično popolnost vaših publikacij.«

Konec tiskarne TTT

In kako so Italijani prišli tiskarni na sled?

»V hiši Šubičeva 3 so in vanjo prihajajo komunisti«; to izdajalsko sporočilo na listku je napolnilo policijo, da je 28. februarja 1943 preiskala knjigovoznico. Tiskarne takrat ni odkrila, pač pa je našla neki tipkopis, Slovenski poročevalec in odpadni papir z odtisi tiskarne, kar ji je bilo dovolj za aretacijo vseh delavcev knjigovoznice. Tiskarja Buro in Fix sta tedaj pobegnila skozi skriven izhod in skozi okno moje risalnice. Šele po približno dveh tednih je policiji uspelo iztisniti iz aretiranih toliko sumljivih znamenj, da je ob ponovni preiskavi 10. marca 1943 odkrila tudi tiskarno.

Pritlične zgradbe na Šubičevi 3 danes ni več, pač pa je tam spominska plošča, ki opozarja mimoidoče na dejanja in čase, ko si je beseda zaslužnjena, vendar nepokorjenega naroda utirala pot v svobodni svet.

NOVA FREKVENCA, DALJŠI PROGRAM RADIA GLAS LJUBLJANE

Resničen glas Ljubljančanov

V svojem petinpolletnem razvoju je Radio Glas Ljubljane doživel 1. marca drugo pomembno prelomnico. Če je bila prva ustanovitev lastnega studia na Gregorčičevi 5 in če izvažamo tiste, ki so sa dogodile v studiu Radia Student, je druga dvojna: prehod na lastno frekvenco (UKV 102,4 MHz) in razširitev programa v čas med 11. in 19. uro. Tako ljubljanski območni radio oddaja svoj program dnevno osem ur. S priročno prenosno postajo mu je omogočena tudi prisotnost na mestu dogajanja in reševanje mnogih problemov, s katerimi se srečujejo Ljubljančani že med delovnim časom do 14. ure. Prav večja možnost navezave neposrednih telefonskih in radijskih

stikov med poslušalci, novinarji, voditeljem oddaj in odgovornimi je pritegnila mnoge Ljubljančane in okoličane v dopoldanskem in popoldanskem času na frekvenco domačega, mestnega radia.

Radio Glas Ljubljane se je vključil tudi v vzgojnoizobraževalno delovanje pri varčevanju z energijo. V zimskem času je pod pokroviteljstvom izvršnega sveta skupščine mesta Ljubljane izpeljal niz oddaj, ki jih je naslovil »Z energijo ravnamo gospodarno, da bomo živeli udobno«.

S pomočjo Komunalnega podjetja Ljubljana in Elektro Ljubljana-mesto je odpeljal na ogled atomske elektrarne Krško reševalce ugank.